

Gulmira KAMILOVA,

Buxoro davlat pedagogika instituti, maktabgacha ta'lim kafedrasini professori v/b, p.f.n

E-mail: gulmiraalimovna1967@gmail.com

Tel: 90 514 91 15

BuxDU-dosenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) Hakimova. N.S- taqrizi asosida

PAREMIOLOGY AND ITS FEATURES IN ENVIRONMENTAL EDUCATION

Annotation

Priorities for landscaping and environmental improvement and the implementation of the national project "Green Space" are determined. The article provides information on many issues related to ecology and the environment, as well as characteristics of the paremic genre.

Key words: Ecology, problem, environment, paremic genre, nature, tree, plant, protection, proverb, saying, aphorism.

ПАРЕМИОЛОГИЯ И ЕЕ ОСОБЕННОСТИ В ЭКОЛОГИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Аннотация

Определяются приоритеты по озеленению и благоустройству окружающей среды и реализации общенационального проекта «Яшил макон». В статье представлена информация по многим вопросам, связанным с экологией и окружающей средой, а также характеристика паремического жанра.

Ключевые слова: Экология, проблема, окружающая среда, паремический жанр, природа, дерево, растение, охрана, пословица, поговорка, афоризм.

EKOLOGIK TARBIYADA PAREMIOLOGIYA VA UNING XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Atrof-muhitni ko'kalamzorlashtirish, obod qilish va "Yashil makon" umummilliy loyihasini amalga oshirish bo'yicha ustuvor vazifalar belgilanmoqda. Maqolada ekologiya va atrof-muhit bilan bog'liq ko'plab muammolar va paremik janr xususiyatlari to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik, muammo, atrof-muhit, paremik janr, tabiat, daraxt, o'simlik, muxofaza, maqol, matal, aforizm.

Kirish. Zhahon bo'yicha ekologik xavf bugungi kunda keng tus olib, er yuzidagi barcha mamlakatlarni bu haqda chuqurroq o'ylashga majbur etmoqda.

Shu bois, davlatimiz rahbari Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasida jahon hamjamiyati e'tiborini yana bir bor davrimizning o'tkir muammolaridan biri-Orol bo'yi hududidagi ekologik holatga qaratib, jumladan, bunday dedi: "Bugungi kunda har bir mamlakat bu jarayonning salbiy ta'sirini his etmoqda. Ming afsuski, bunday o'zgarishlar Markaziy Osiyo taraqqiyotiga ham katta xavf tug'dirmoqda"-deb ta'kidlab o'tildi.

So'nggi yillarda aholi yashash joylarini ko'kalamzorlashtirish, daraxt va butalarni muhofaza qilish hamda yashil maydonlarni kengaytirish borasida tizimli choralar ko'rilmogda. Daraxt, butalar va yashil hududlarni muhofaza qilish hamda ularning maydonlarini kengaytirish, ushbu sohada mas'ul tashkilotlar faoliyatini yanada samarali tashkil etish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktabrdagi "2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5863-sonli farmoni imzolandi. 2002 yili Yoxannesburgda (VSUR 2002) Barqaror rivojlanish bo'yicha o'tkazilgan Butunjahon sammitida "Siyosiy deklaratsiya" va "Barqaror rivojlanish bo'yicha oliy darajada Butun jahon uchrashuvlar qarorlarini bajarilish rejasi" qabul qilindi. Umuman olganda Dunyo miqyosidagi ekologik muammolarni hal etishda xalqaro hamkorlik munosabatlarni o'rnatishda qo'yidagilarga e'tibor qaratish. Yani:

- tabiatdan foydalanish va uni saqlab qolishda xalqaro harakatga rioya qilish, tabiiy, ijtimoiy, iqtisodiy shart-sharoitlarga rioya qilish;

- ekologik hamkorlikning tajriba, milliy asosiy yo'nalishlari, atrof-muhitni tejashda xalqaro tashkilotlarning ahamiyatini oshirib borish;

- atrof-muhitni yaxshilash soxasida hamkorlikning bitim va dasturlarini ishlab chikish;

- O'zbekistonning tabiatni himoya qilish soxasida davlatlararo hamkorlik, ekologik vaziyatni yumshatish, mintaqaviy va global darajada yaxshilash masalalariga alohida e'tibor qaratishdan iborat.

Bularning barchasini ta'lim maskanlaridan boshlash muhimligi takidlab o'tilmoqda. Ayniqsa yoshlikdan boshlab kichkintoylar ekologiya va uni asrab-avaylash bo'yicha ma'lumotga ega bo'lishsa, talim oldiga qo'yilgan tabiatni asrashga doir vazifalar birin-ketin hal qilina boshlaydi.

Respublikamizda 2019 yilda qabul qilingan 595-sonli "Maktabgacha talim va tarbia to'grisida"gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni va unda belgilab berilgan maktabgacha ta'lim va tarbiyaning asosiy vazifalari tarbiyalanuvchilarni maktab ta'limiga sifatlari tayyorlashning muhim omili sanaladi. Bu borada bola shaxsiga yo'naltirilgan ta'lim asosida xalqaro tajribani hisobgaolgan holda bolaning tayanch kompetensiyalarini ochib berish va to'ldirish vazifalari yuklatildi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalar shaxsining asosiy poydevori sifatida ekologik madaniyatni shakllantirish ekologik ta'limning asosiy maqsadi sifatida ekologik madaniyatni shakllantirish muammosini hal qilishda uning boy tarixiy ildizlari borligini ta'kidlash kerak. Tabiiy muhit, ilmiy bilimlar chegaralarini kengaytirish, falsafiy qayta ko'rib chiqish va ekologiyani fan sifatida kengroq talqin qilish ekologik ta'lim ko'lamini biologik va geografik doiradan tashqari boshqa ta'lim yo'nalishlariga kengaytirishni, uni bir qismi sifatida tushuntirishni talab qiladi. Ta'lim barcha ta'limning yangi mazmuni sifatida, bu "ekologik madaniyat" tushunchasini kengroq talqin qilishga olib keladi. Zamonaviy tadqiqotlarda biz ushbu konsepsiyaning mohiyatini juda xilma-xil ta'riflarini topamiz-, deb yozadi Rossiya ekolog olimlaridan S.A.Surkina " Экологическое образование дошкольников в России" degan qo'llanmasida.

I.D.Zverevning ta'kidlashicha, " ekologik madaniyat" tushunchasi jamiyatning moddiy va ma'naviy hayotning barcha sohalariga tegishli. Shaxsning asosiy poydevori sifatida ekologik madaniyatni shakllantirish jarayoni butun ta'lim va tarbiya tizimi faoliyatining ajralmas qismiga aylanishi kerak-deb ta'kidlab o'tadi.

Lovev A.V , Provadkin G.G. "ekologik madaniyat " ni o'z tarixi va an'alariga ega, deb hisoblaydi. Bu avlodlardan avlodga o'tib kelayotgan va jamiyatning muayyan ijtimoiy qatlamlarida uzoq vaqt saqlanib qolgan madaniy meros elementlari majmuidir. Ekologik madaniyatning mohiyati, B.T.Lixachevning fikriga ko'ra, ekologik rivojlangan ong, hissiy va ruhiy holatlar va ilmiy asoslangan ixtiyoriy utilitar-amaliy faoliyatning organik birligi deb hisoblash mumkin.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti oldiga yoshlikdan oq tarbiyalanuvchilarni tabiatga nisbatan mehr uyg'otish, uni asrab-avaylash va ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kabi vazifalar yuklatilgan.

Olimlarning aniqlashlaricha, har bir kishi tilimizdagi 800 ga yaqin maqol, matal yoki aforizm haqida tushunchaga ega buladi. Lekin tilning paremiologik boyligi bir necha un minglab paremalarni uz ichiga oladi. Hozirgi o'zbek (rus yoki boshqa) adabiy tilini yaxshiroq, mukammalroq bilish uchun o'sha tilning fonetikasi, grammatikasi, leksikasi bilan bir qatorda uning boy paremiologik merosini ham chuqur egallash lozim. Shu bilan birga paremalar so'zlardan tuzilib, ma'lum bir fikrni ifodalovchi gaplardan iborat bo'lgani uchun tilshunoslikning ham o'rganish ob'ekti ekanligi ta'kidlab o'tiladi.

Paremik janrlar qadim zamonlarda yozuv paydo bo'lmagan oldin yuzaga kelgan. Og'zaki ijodning paydo bo'lishi va ommaga tarqalishi jonli og'zaki udum bilan bog'liqdir. Folklor asarlarining uzoq asrlar davomida og'zaki yaratilishi va og'zaki ijro etilishi uning shakl va mazmuniga ta'sir ko'rsatadi. Ma'lumki, ayrim tarixiy faktlarning to'liq esda qolmasligi, zamon taqozosi bilan unutilishi natijasida ularning asardan tushib qolishi yoki o'zgarishi mumkin. Folklorning og'zakilik xususiyati uning keng tarqalishiga, xalq orasida keng ommalashuviga sabab bo'ladi. Ammo shu bilan birga, og'zaki ijod namunasi o'tmish zamonlarda yozma tarzda mavjud bo'lmagani uchun uni ijro etuvchi shaxsning vafoti bilan yo'q bo'lib ketishi ham mumkin. Folklor asari og'zidan og'izga o'tishi tufayli shaklan va mazmunan qanday o'zgarishlarga uchramasin, bu hol uning g'oyaviy-badiiy va ijtimoiy-estetik qimmatini tushirmaydi. Chunki unda ijodkor xalqning voqelikka munosabati aks etadi.

Bolalarga yoshligidan boshlab xalq ertaklari va dostonlaridan, topishmoqlar, maqol va matallardan o'qib berish, so'zlash yoki ularning o'zlariga o'qitish ham kerak. Bu bilan bolalarning zehni o'sadi, fikri kengayadi, dunyoqarashi boyib, xotirasi kuchayadi. Eng asosiysi, bola eshitganlaridan ibratlanib, yaxshi odamlarga ergashishga intiladi, ularning xulqu odobidan bahramand bo'ladi.

O'g'il-qizlaringizni ko'chaga iflos chiqmaslikka, hovli tashqarisiga va ko'chalarga odamlarga aziyat-zarar beradigan axlat, iflos narsalarni tashlamaslikka o'rgatish ham ekologik madaniyat ko'rinishidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyatni rivojlantirishda paremik janrlar namunalari asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Paremik janrlar maktabgacha yoshdagi bolalarning atrof-olam haqidagi dunyoqarashini kengaytirish bilan birgalikda aqliy tarbiyasiga o'z ta'sirini o'tkazmay qo'ymaydi. Ilmiy dunyoqarash va aqliy tarbiya integratsiyasi bolalarning aqliy tarbiyasini rivojlantirishdagi eng yetakchi tamoyil bo'lib xizmat qiladi.

Paremik janrlar vositasida axloqiy his-tuyg'u, o'zaro hurmat, g'amxo'rlik kabi ijobiy sifatlar shakllanadi. Paremik janrlar nafasot tarbiyasi vositasi sifatida tabiatdagi nafislikni his etish, undagi go'zallikni ko'ra olish, tabiatda sodir bo'ladigan o'zgarishlarni farqlay olish ifoda etiladi. Bular esa bolalarning estetik idroki va ekologik malaniyatni shakllanib va yanada takomillashib borishida asos bo'ladi.

M.Jumaboev maktabgacha yoshdagi bolalar uchun tavsiya etiladigan adabiyotlarda- "maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalar tinglaydigan asarlarning ko'pchiligini ertak, qo'shik, topishmok, makol, tez aytish kabi xalq og'zaki ijodi asarlari tashkil etadi. Bu yoshdagi bolalarga tavsiya etiladigan asarlar hayot hakida muayyan tasavvur berishi bilan birga ularga zavk-shavk bag'ishlashi" ni uqitirib o'tgan.

Ekologik muammolar, ekologik halokat yoki ekologik vaziyat yechimini topish uchun, eng avvalo, insonda ekologik ta'limtarbiyaga oid tushunchalarni rivojlantirish lozim. Bolani yoshligidan boshlab oilada, mehnatga ongli munosabatni uyg'otish, tabiatga, atrof-muhitga hurmat, obodonlashtirish hissini rivojlantirish darkordir. Oila davrasida farzandlarga «Suvga tuflama, uni iflos qilma, chunki barcha jonivorlar uni ichib baxra oladi", "Gullab turgan mevali daraxtning shoxini sindirma, u meva beradi, uni o'zing iste'mol qilasan",-deb pandu-nasixatlar qilish kerakdir. Avestoda tabiatni, xususan, suvni iflos yoki isrof qilgan kishi 400 darraga mahkum etilgan. Suvga hurmat islom dinimizda ham saqlanib qolgan. Mana shu hurmat ta'sirida xalqda ko'plab maqollar, rivoyatlar, ibratli hikoyatlar, ertaklar vujudga kelgan.

Ekologik tarbiya maktabgacha yoshda, maktab davrida, maktabdan keyingi, mahalla, mehnat jamoasi hamda keksalik davrida turlicha mazmun, shakl va metodlar hamda yondashuvlarda amalga oshiriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda paremik janrlar vositasida ekologik madaniyatni rivojlantirishda 3 ta asosiy yo'nalishdagi ekologik kategoriyalarni asos qilib olish mumkin: ekologik tushunchalar, ekologik me'yorlar va ekologik madaniyat.

Ekologik tushunchalar o'zida tejamkorlik, asrab-avaylash, ona-tabiatni sevish, g'amxo'rlik ko'rsatish kabi tushunchalarga ega; ekologik me'yorlarga hurmat, halollik, kamtarlik, jasorat tushuniladi; ekologik madaniyat jumlasiga qushlarga ozor bermaslik, daraxt va ekinlarni payxon qilmaslik, gullarni uzmaslik, ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kab ijobiy ekologik sifatlarni paremik janrlar vositasida shakllantiriladi.

Tadqiqotda ko'rsatilgan ekologik kategoriyalar maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tashkillashtiriladigan o'quv jarayonida, oiladaparemik janrlardan foydalanish asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Bular katta trbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib, eologik tushuncha, ekologik me'yor, ekologik madaniyat kategriyalarini ikor etib bo'lmaydi. Bularni barchasini ekologik madaniyatni rivojlantirish tizimida ko'rib chiqish muhim.

Xulosa va takliflar. Maktabgacha yoshdagi bolalarda paremik janr namunalari-topishmoq, ertak va maqol orqali tabiatga oid lug'atlar bilan boyitib boriladi.

Paremik janrlar bolalarda so'zlarni ma'no jihatdan bir biridan farqlay olishga, tabiat va ekologiyaga tegishli terminlarni tushunib, anglab olishga yordam beradi.

Tarbiyachi-pedagog tomonidan hikoya qilingan ertak yoki aytilgan topishmoq va maqollar davomida bola nutqi va ekologik dunyoqarashini shakllanganlik o'rtasidagi bog'liqlik yaqqol ko'zga tashlanadi. Ertak va topishmoqda ifodalangan voqea-obrazlar yaqqol namoyon bo'lishi bilan bolada tabiat haqidagi tushunchalar mustahkamlanib boradi va badiiy idrok etishning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Paremik janrlar orqali ekologiyaga oid lug'at namunalari bola ongiga tez kirib boradi. Ayniqsa, maqollarda bolalar tilining ixchamligi va aniqligini o'rganadilar, she'riy topishmoqlar orqali zukkolik va ziyraklik, musiqiy ohangdorligini anglab

yetadilar, ertaklardagi aniq syujet va ifodalilikka asoslanib uning mazmunini tushunib yetadilar. Paremik janrlar uchun tabiat va ekologiya, o'simlik va hayvonot dunyosi haqidagi topishmoq, ertak va maqollarga oid asarlar katta ahamiyatga ega.

Paremik janrlar ekologik madaniyat manbai sifatida e'tirof qilinadi. Shu boisdan tarbiyaviy, ta'limiy va metodik vazifalar o'qib berilgan yoki hikoya qilingan ertaklar, jumboqni javobini topish uchun tavsiya qilingan topishmoqlar va axloqiy-ekologik mazmundagi maqollar bolalarda ekologik madaniyat tushunchalarini tushunish va qabul qilish uchun turtki bo'ladi. Bolalar tabiatga quvonch bilan qaraydilar, uni asrab avaylashga intiladilar.

Paremik janrlarning ijtimoiy va tashkiliy vazifani amalga oshirishda sayr va ekskursiyalar asosiy vosita sanaladi. Sayr va ekskursiyalarda tevarak-atrofga chiqib, muhitni kuzatadilar, havoning iliq yoki sovuqligini his qiladilar. Atrofdagi uchib yurgan qushlarni kuzatadilar, daraxt, buta va gullarni ko'rib zavqlanadilar. Shu yo'sinda tabiatga bo'lgan munosabatlari uni asrab-avaylashga yetaklaydi. Ekologik tarbiya uchunlari paydo bo'la boshlaydi.

Paremik janrlar orqali bolaning dunyoqarashi, intellektual bilimi, fikrlash qobiliyati takomillashib boradi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonuni. 16-dekabr 2019-yil, ORQ-595-son.
2. Зверев. И.Д., Максимова. В.Н. М.: Педагогика, 1981.
3. Лосев А.В., Провадкин Г.Г. Социальная экология. Москва, 1998 г, 312 с,
4. Berdiyev N., Rasulov R. O'zbek tilining paremiologik lug'ati, T., 1984 y
5. Masharipova Z. O'zbek paremik janrlar (O'quv qo'llanma) Bakalavriat yo'nalishi: 5141100 - O'zbek tili va adabiyoti. Toshkent. 2007
6. Jumaboev M. O'zbek bolalar adabiyoti: Oliy ukuv yurtlarining uzbek tili va adabiyoti fakultetlari talabalari uchun darslik. — T.: «O'zbekiston», 2001. — 242 b.)
7. Камилова Г.А. Мактабгача ёшдаги болаларда паремик жанрлар воситасида экологик маданиятни ривожлантириш модели. "Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 5(7) 2023 135-139 betlar.
8. Камилова Г.А. Халқ оғзаки ижоди-мактабгача ёшдаги болаларда экологик маданиятни шакллантириш воситаси сифатида. "Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar" jurnali. 2023 й, 150-153 бетлар.
9. Камилова Г.А. Экологик тарбия ва экологик маданиятни паремик жанрлар воситасида шакллантириш. "Boshlangich ta'lim mazmunini takomillashtirish: O'quv dasturi-o'qituvchi baholash" xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 2023-yil 19-oktabr. Buxoro- 2023 y, 304-306 betlar.